

Klaus Rasborg

Den anden modernitet

- en kritisk diskussion af Ulrich Becks teori om risikosamfundet

Set med samfunds- og miljømæssige briller var 1986 på mange måder et skelsættende år i den tyske Forbundsrepublik. Det var året, hvor massemedierne begyndte at berette om ozonhullet på Antarktis, hvor atomuheldet på Tjernobylværket gav genlyd i alle de omkringliggende lande, hvor det tyske miljøministerium blev dannet – og hvor den dengang forholdsvis ukendte sociolog Ulrich Beck udsendte sin bog *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. I bogen lancerede Beck et nyt begreb, som skulle få stor betydning inden for sociologien, nemlig begrebet om “risikosamfundet”.

Ved sin fremkomst skabte bogen megen debat, og i dag er det vel næppe en overdrivelse, at betegne den som en moderne klassiker inden for samfundsteorien. Herhjemme har Beck måske i nogen grad stået i skyggen af mere kendte samfundsteoretikere som Habermas, Giddens og Bauman. I de senere år synes han imidlertid i stigende grad at have vundet indpas i de danske samfundsvidenskabelige diskussioner, hvilket måske i nogen grad hænger sammen med udgivelsen af bogen på dansk i 1997.

Med sin teori om risikosamfundet prætenderer Beck at have opstillet en ny model for forståelsen af vor samtid. En model, som er karakteriseret ved, at den på én gang betoner, at det kontemporære samfund radikalt har forandret sig i forhold til det klassiske industrisamfund – som det blev analyseret af Marx, Weber og Durkheim – samtidig med at den afviser, at dette skulle have ført os over i en postmoderne, relativistisk kultur- og samfundstilstand, hvor alle forpligtende standarder er gået i opløsning. Ligesom Habermas (1983 [1980]) føler Beck sig stadigvæk – grundlæggende – forpligtet på “Oplysningsprojektet”, men samtidig betoner han, at dette må gives en ny og mere tidssvarende formulering, hvor “kritik, selvkritik, ironi og humanitet spiller en central rolle” (Beck 1999c, 152).

Den grundlæggende tese i Becks (1997 [1986]) teori om risikosamfundet er for så vidt ret enkel: En række nye problemer og konflikter, der knytter sig til produktionen og fordelingen af risici, er i dag blevet mindst lige så fremherskende som de traditionelle problemer og konflikter, der knytter sig

til fordelingen af velfærd. Hvor risici tidligere overvejende stammede fra naturen, stammer de i dag først og fremmest fra os selv. Risici er ifølge Beck et produkt af den industrielle moderniseringsform; de er dennes utilsigtede konsekvenser (Rasborg 1997; 1999; 2001a).

I dag er disse utilsigtede konsekvenser – i form af forurening, miljøproblemer etc. – efter Becks opfattelse blevet så omfattende, at det er berettiget at tale om fremkomsten af en ny samfundstype – et risikosamfund. I risikosamfundet bliver moderniteten reflektiv, idet den i stigende grad konfronteres med sine egne resultater. Aftraditionaliseringen fører til en stigende individualisering, idet individerne i stigende grad frisættes fra de traditionelle fællesskaber (kirken, klasser, familien, partiforeningen osv.).¹

Beck fastholder intentionen om at bedrive kritisk samfundsvidenskab, men i dag må kritikken udfoldes på en anden måde end Marx gjorde det, idet samfundet har ændret sig markant siden da. Produktivkræfterne er blevet til destruktivkræfter, og fremskridtet er blevet negativt. Derfor er det heller ikke længere muligt at udnævne en bestemt klasse til at være bærer af en forandring til det bedre, idet vi alle sammen rammes af risikosamfundets destruktive logikker.

Ud fra sit ståsted i kritisk, tysk samfundsteori udfolder Beck således en på mange måder ætsende samfunds-, rationalitets- og videnskabskritik, hvis hovedindhold er, at industrisamfundets utilsigtede konsekvenser i dag – i form af risici – producerer en ny “fremmedgørelsessammenhæng”, som vi ikke individuelt kan unddrage os, og som har konsekvenser for stort set alle samfundslivets områder, det være sig klasser, arbejdsmarked, familie osv.

I de senere år har Becks – stadig mere omfattende – forfatterskab koncentreret sig om at videreudvikle og justere risikosamfundstesen i forhold til en række forskellige problemfelter. Således har Beck (1993; 1996; 1998a; 1998b; 1999a; 1999 [1997]; 1999d; 2000) bl.a. gjort sig overvejelser om forandringer af politik, lønarbejde, velfærdsstat og civilsamfund i det “globale risikosamfund”.

I det senere forfatterskab nedtones den oprindelige, temmelig pessimistiske samtidsdiagnose i nogen grad til fordel for en stigende betoning af mulighederne for at handle i forhold til risici. Således synes risikosamfundsbegrebet i nogen grad at være trådt i baggrunden til fordel for begreberne om reflektiv modernisering og individualisering (Beck 1993). Og samtidig består en af Becks centrale interesser nu i, at undersøge mulighederne og de forandrede vilkår for politisk handlen i den reflektive modernitet; muligheder og vilkår der af Beck (1993; 1999 [1997]) tematiseres ud fra begrebet om “subpolitik” (jf. Sørensen 2001).

I det følgende vil jeg imidlertid ikke gå nærmere ind på Becks mere konkrete delanalyser (se hertil evt. Rasborg 2001b), men derimod på et mere

overordnet niveau forsøge at trække nogle hovedlinjer op i måden, hvorpå han har videreudviklet sin teori. Som en kritisk modvægt til Becks teori vil jeg inddrage en række andre forståelser af risiko (og forsikring), som man finder i nyere tysk, fransk og angelsaksisk samfundsteori. På denne baggrund vil jeg diskutere styrker og svagheder ved Becks diagnose af det nutidige samfund som et risikosamfund eller en reflektiv modernitet.

Risiko og fare

En af de mest oplagte indvendinger mod tesen om risikosamfundet er påpegningen af, at vi jo altid har været konfronteret med allehånde risici: jordskælv, oversvømmelser, pest, kolera osv. Og man kan sågar hævde, at tilværelsen på en række punkter er mindre risikabel i dag end for måske blot hundrede år siden. I det 20. århundrede er den gennemsnitlige levealder steget markant i alle de moderne industrialiserede lande, hvilket ikke mindst må sættes i sammenhæng med århundredets civilisatoriske landvindinger i form af forbedret sundhedsstandard, bedre kost, hygiejne, sygdomsbekæmpelse m.v. (Douglas & Wildavsky 1983, 13f; Giddens 1996 [1991], 138ff; Glassner 1999, xii).² Hertil kommer, at mange risici er nogle, vi selv løber. Vi ryger, drikker, spiser fed og usund kost, dyrker usikker sex m.v. (Douglas & Wildavsky 1983, 16ff; Greenfeld 1999) – alle sammen ting som hvert år koster et ikke ubetydeligt antal dødsopfre, skader, hospitalsudgifter m.m.

Allerede i 1986 forsøgte Beck at foregribe nogle af disse indvendinger ved at argumentere for, at risici i dag har en anden karakter end tidligere. Tidligere havde risici en mere tilfældig karakter og var i højere grad bundet til konkrete personers gøren og laden (f.eks. jægeren, der går på jagt, og derved løber en risiko). I dag er risici derimod et systematisk produkt af den industrielle moderniseringsform, dvs. de har en "systemboende" og almen (global) karakter (Beck 1997 [1986], 30ff, 44ff, 83-86).

I et forsøg på nærmere at præcisere, hvori forskellene mellem "gamle" og "nye" henholdsvis "frivillige" og "ufrivillige" risici består, har Beck (1988; 1993) i de senere år indoptaget distinktionen mellem "risiko" og "fare", som spiller en central rolle i Niklas Luhmanns (1997) systemteoretiske tilgang til risikoproblematikken.³

Risiko som iagttagelse

I Luhmanns systemteori analyseres risici som "iagttagelser af anden orden", dvs. som "iagttagelser af iagttagelser" (Luhmann 1997, 162f; Kneer og Nassehi

1997, 176). Iagttagelser er ifølge Luhmann (1997, 65) knyttet til sociale systemer, der opererer ud fra en sondring mellem system (selvreference) og omverden (fremmedreference). Sociale systemers iagttagelser sker altid ud fra bestemte iagttagelsesledende forskelle (binære koder), som bevirker, at noget træder frem for iagttagelsen, mens andet udelades. Sociale systemer er ifølge Luhmann (1992) selvreferentielle, dvs. de er grundlæggende ikke i stand til at kommunikere med hinanden, men kan kun gøre sig til omverden for – og “irritere” – hinanden.

Ud fra teorien om selviagttagelse anskuer Luhmann (1997, 161 og 166) risici som beslutninger, der iagttages med henblik på fremtiden. Og da beslutninger altid træffes op imod en kontingent fremtid, er muligheden – eller netop risikoen – for kontrafinaliteter eller ikke-intenderede handlingskonsekvenser altid stede. Enhver beslutning, også beslutninger om sikkerhed, er altså efter Luhmanns (ibid., 159 og 190) opfattelse forbundet med risiko. Derfor giver det heller ikke mening, at gøre sikkerhed til modbegrebet til risiko (ibid., 158ff). Risikoproblematikken skal efter Luhmanns opfattelse snarere tænkes i kodedistinktionen risiko/fare.

Sondringen mellem risiko og fare beror ifølge Luhmann (1997, 162f og 177) på spørgsmålet om, hvem der beslutter. For den, der beslutter, iagttages de mulige følger af beslutningen som *risiko*; for dem, der berøres af beslutningen, iagttages følgerne derimod som *fare*. Luhmanns pointe er med andre ord, at de samme fænomener – alt afhængigt af iagttagelsesperspektivet – kan iagttages som henholdsvis risiko og fare: Hvis jeg eksempelvis er ryger, løber jeg en risiko for at få lungekræft; hvis andre derimod i kraft af min rygning gøres til passive rygere, udsættes de for en fare.

I Luhmanns konstruktivistiske tilgang til risikoanalysen opfattes risiko og fare således som relative fænomener, der er snævert sammenhængende med sociale systemers iagttagelser; risici eksisterer ikke “som sådan”, men må snarere ses som udtryk for måden, hvorpå det moderne samfund iagttager sig selv med hensyn til følgerne af en stigende beslutningskompleksitet.

Vidtrækkende farer

Sagen er nu den, at Beck i sine senere værker indoptager visse elementer af det luhmann'ske risikobegreb. I *Risikosamfundet* taler Beck (1997 [1986]) i flæng om risiko og fare, ligesom han påpeger vanskelighederne ved at forbinde givne risici med specifikke forårsagere. I sine senere skrifter indfører Beck (1988; 1993; 1996) derimod Luhmanns distinktion mellem risiko og fare, samtidig med at han i højere grad betoner risicis grundlæggende afhængighed af beslutninger (Grundmann 1999, 48).

Man må således, siger Beck (1988, 121f; 1996, 11) nu, skelne mellem på den ene side førmoderne farer, der stammede fra uforudsigelige naturbegivenheder og blev fortolket ind i en skæbnesammenhæng (jordskælv, oversvømmelser, sygdomsepidemier osv.), og på den anden side moderne risici, som er et produkt af den moderne civilisation og dermed – i sidste instans – af menneskelige beslutninger.

Moderne risici er altså, til forskel fra førmoderne farer, kendetegnet ved, at de er beslutningsafhængige. Umiddelbart kunne dette måske lyde som et mere “voluntaristisk” syn på risici, men Beck (1992, 98) betoner, at der naturligvis her er tale om komplekse beslutningsprocesser, der foregår inden for rammerne af organisationer, virksomheder, statslige organer, politiske partier osv.

I det højtudviklede (industrielle) risikosamfund må man endvidere skelne mellem:

... (industrielle) risici og genkomsten af ikke-kalkulerbare usikkerheder i form af senindustrielle, vidtrækkende farer [*Großgefahren*]. Historisk har disse også deres udspring i handlinger, dvs. de kan ikke henføres til magter og faktorer, som ligger uden for samfundet, men ikke desto mindre unddrager de sig risikokalkulationens og -kompensationens sociale logik. (Beck 1988, 121)

Disse nye, vidtrækkende farer – atomuheld, huller i ozonlaget, global opvarmning osv. – er ifølge Beck karakteriseret ved, at de (1) er så omfattende og komplekse, at de ikke kan afgrænses tidsligt, rumligt og socialt; at det (2) er vanskeligt éntydigt at identificere skadevolderen og dermed placere et ansvar; og at det (3) ikke er muligt at forsikre sig mod dem eller på anden måde kompensere dem økonomisk (Beck 1988, 120; 2000 [1998], 41).

I dag synes Beck således at operere med et risikobegreb, der skelner mellem førmoderne farer, der var ukontrollable; moderne (industrielle) risici, som man i princippet kan forsikre sig imod; samt det højtudviklede risikosamfunds vidtrækkende farer, som i stigende grad unddrager sig økonomisk kompensation i form af forsikring (Rasborg 1999).

Analogien mellem Beck og Luhmann skal imidlertid ikke trækkes for langt, idet Beck (1993, 286f, note 42; 1999 [1997], 111-18) som sådan stiller sig kritisk til systemteorien. Således kritiserer Beck (1993, 278f, note 10c) sondringen mellem risiko og fare for at være alt for vilkårlig (tema- og situationsrelativ), hvilket vanskeliggør optegningen af klare sociale konfliktlinier i forbindelse med risici. Videre påpeger Beck (1993, 174ff; 1999 [1997], 117f), at sociale systemer snarere end at være selvreferentielle i stigende

grad bliver interdependente i den refleksive modernitet. Endelig understreger Beck (1999 [1997], 111f, 115f) – på linie med Habermas (1994 [1992], 67; 1999 [1997], 68f) – at sociale systemer ikke er “subjektløse”, men tværtimod skabes og reproduceres af individernes handlinger, hvorfor de også er afhængige af disses tilslutning.

Generaliseret usikkerhed

En anden fremtrædende sociolog, der i høj grad har lagt et risikobegreb til grund for sin analyse af senmoderniteten, er Anthony Giddens (1990; 1991; 1994; 1998; 1999 [1998]; 1999). Giddens har i høj grad ladet sig inspirere af Becks analyser, og i de senere år synes påvirkningen også at være gået den anden vej (jf. f.eks. Beck, Giddens & Lash 1994).

Ligesom Beck betoner Giddens (1999, 21ff), at risiko er et specifikt moderne fænomen, der er affødt af menneskets indgreb i naturen og i videre forstand af det moderne samfunds aftraditionalisering og stigende institutionelle refleksivitet.

Den tidlige modernitet, der i det store hele var sammenfaldende med industrisamfundet, var ifølge Giddens (1998, 27; 1999, 26) domineret af “eksterne risici”, dvs. risici som det stadigvæk var muligt at opfatte som “udvendige” i forhold til individerne, som indtraf med så tilpas stor regelmæssighed, at de var mulige at kalkulere, og som det derfor også var muligt at kompensere økonomisk ved hjælp af forsikring (jf. f.eks. arbejdsløshedsforsikring, sygeforsikring m.v.).⁴

I dag konfronteres vi imidlertid med nye former for risici og eksistentiel usikkerhed, der kan siges at være en følge af senmodernitetens utrolige dynamik og forandringshastighed. Disse forandringstendenser kommer ifølge Giddens (1994 [1990]) til udtryk i form af en restrukturering af tid og rum, en “udlejring” af ekspertsystemer, samt en markant forøget refleksivitet. Den hastige modernisering nedbryder traditionen, hvilket på sin side skaber en øget eksistentiel usikkerhed, idet vi ikke længere kan vide os sikre på noget. Senmodernitetens forandringshastighed og institutionelle refleksivitet truer med andre ord den “ontologiske sikkerhed”, som ifølge Giddens (1996 [1991]) er en forudsætning for skabelsen af et kohærent selv, der er i stand til at udholde og gebærde sig i senmodernitetens kompleksitet.

I senmoderniteten afløses de førmoderne farer og de eksterne risici således efter Giddens’ (1994, 78, 152; 1998, 28; 1999, 26ff) opfattelse i stigende grad af en “produceret usikkerhed” (*manufactured uncertainty*), dvs.

en grundlæggende eksistentiel usikkerhed, der opstår i et samfund, hvor de traditionelle visheder eroderer som følge af traditionens og naturens "ophør". Endvidere konfronteres vi med "højkonsekvens risici" (*high-consequence risks*), som især refererer til de globale miljøtrusler, der er et resultat af menneskets indgreb i naturen (huller i ozonlaget, drivhuseffekt, havstigning m.v.) (Giddens 1994, 78, 152 og 219).

Denne nye risikostruktur er imidlertid ikke nødvendigvis ensbetydende med, at der samlet set sker en forøgelse af "real riskiness" i det senmoderne samfund (Giddens 1996 [1991], 138ff; 1998, 27). Tværtimod tyder den stigende middelalder på, at der med hensyn til den basale livssikkerhed er sket en risikoreduktion (jf. ovenfor). Senmoderniteten er således efter Giddens' (1994, 4; 1999, 36) opfattelse snarere kendetegnet ved, at der opstår en ændret "risikoprofil" – fra naturbetingede farer til menneskeskabte risici.

Samtidig betoner Giddens (1994, 152; 1998, 28) imidlertid, helt på linie med Beck, at af de mest centrale kendetegn ved senmodernitetens nye former for risici og generaliseret usikkerhed er, at de ikke er kalkulerbare, hvorfor de ikke kan håndteres ud fra forsikringsprincipper.

Risiko og forsikring

Risikosamfundet er således ikke slet og ret et "forsikringssamfund" (Ewald 1991 [1989]) ifølge Beck og Giddens. Så længe risici endnu havde en forholdsvis afgrænset karakter og nogenlunde nøjagtigt kunne estimeres, kunne man forsikre sig mod dem (sygeforsikring, arbejdsløshedsforsikring, arbejdsskadeforsikring osv.); for så vidt er "risikosamfundet" og "forsikringssamfundet" naturligvis to sider af samme sag. Risikosamfundets producerede usikkerhed og højkonsekvens risici betegner imidlertid et sammenbrud for forsikringsprincippet, idet det bliver vanskeligt at forudsige disse typer af risici, at estimere deres omfang, samt præcist at afgrænse og identificere skadevolder og skadelidte (Beck 1988, 132 og 177-82; 1993, 40-45).

Risikosamfundets "low probability but high consequence risks" fører således til et paradoks: Selv om teknikere, eksperter og politiske beslutningstagere bedyrer, at risikoen for at give skader/uheld indtræffer er minimal, er det ikke desto mindre ikke muligt at forsikre sig mod dem; den tekniske risikoberegning og forsikringsprincippet kolliderer i det højtudviklede risikosamfund (Beck 1993, 44). Spidsformuleret kan man sige, at det højtudviklede risikosamfund ifølge Beck og Giddens er et "*post-risiko-kalkulations-samfund*" (Dean 1999 [1998], 220), og dermed er det også i vid udstrækning et "*post-forsikrings-samfund*."⁵

Spørgsmålet er imidlertid, om det er muligt at opretholde Beck og Giddens' antagelse om eksistensen af en historisk periode (industrisamfundet), hvor risici i det store hele kunne kalkuleres og dermed forsikres, og en anden historisk periode (risikosamfundet), hvor det i stigende grad bliver vanskeligt at kalkulere og dermed forsikre risici. Umiddelbart synes denne modstilling at hvile på en *realistisk* antagelse om eksistensen af forskellige historiske epoker eller faser, der hver især er domineret af forskellige typer af "real risks."

Kritikken af den realistiske forståelse af risiko

En realistisk eller *essentialistisk* forståelse af risici er bl.a. blevet kritiseret af den franske samfundsfilosof Francois Ewald (1991 [1989]). Ifølge Ewald er der ikke noget, der er en risiko i sig selv: "Der er ikke noget, der er en risiko i sig selv; der findes ikke nogen risiko i virkeligheden. På den anden side *kan* alting være en risiko; det afhænger helt af, hvordan man analyserer faren eller betragter den givne hændelse" (Ewald 1991, 199).

At noget er en risiko, er med andre ord ikke en immanent beskaffenhed ved det givne fænomen, men tværtimod udtryk for en bestemt måde at betragte givne fænomener (skader) på. Man kan måske sige, at på samme måde som risici for Luhmann er beslutninger iagttaget med henblik på fremtiden, er risici for Ewald givne hændelser (skader) iagttaget under en forsikringsvinkel. For Ewald (1991, 198) er der med andre ord en uløselig forbindelse mellem risiko og forsikring. Forsikring er, som han siger, risikoens teknologi, og det er dette forhold, som overhovedet gør det meningsfuldt at tale om, at noget er en risiko. Ifølge dette aktuariske risikobegreb er risici kendetegnet ved, at de er (1) kalkulerbare, (2) kollektive, samt (3) udgør en kapital (ibid., 201-4).

Ewald (ibid., 201f) vil med andre ord påpege, at hvis noget skal være en risiko, så må det kunne underlægges aktuariske principper (statistik og sandsynlighedsregning). Endvidere må det være muligt at kortlægge, hvordan de givne skader fordeler sig på givne populationer (ibid., 202). Endelig må det via forsikring være muligt at give en økonomisk kompensation for skader, som kun vanskeligt kan prissættes (f.eks. tab af en legemsdel som følge af en arbejdsulykke). Dette udregnes ved hjælp af aktuariske tabeller, der fastsætter, hvor stor en kompensation en given skade (f.eks. en given invaliditetsgrad) skal udløse (ibid., 204f). Forsikring kan dermed ses som et forsøg på, at "gøre det uberegnelige beregneligt" (Dean 1999 [1998], 221). Risiko kan således efter Ewalds opfattelse ikke forstås uafhængigt af forsikring, og derfor giver det heller ikke mening at tale om risici, der ikke kan forsikres.

Tre grundlæggende antagelser i Becks teori

Med udgangspunkt i Ewalds risikobegreb har den australske samfundsforsker Mitchell Dean (1999 [1998], 217ff) påpeget, at Becks teori om risikosamfundet bygger på tre grundlæggende antagelser, som må siges at være problematiske, nemlig (1) en “totaliserende” antagelse (*a totalizing assumption*), (2) en antagelse om “ensartethed” (*the assumption of uniformity of risk*), samt (3) en “realistisk” antagelse (*the realist assumption*).

Den første antagelse vedrører Becks opfattelse af risici som udtryk for ny, overgribende fremmedgørelsessammenhæng, der er skabt af den industrielle moderniseringsproces (Dean 1999 [1998], 217).⁶ Den anden antagelse vedrører Becks (og Giddens’) opfattelse af, at det er muligt at kategorisere risici i almene typer, som har ensartede karakteristika, og som er fremherskende i forskellige historiske perioder (ibid.). Den tredje antagelse vedrører Becks opfattelse af, at risikosamfundet – i sidste ende – er opstået som følge af en objektiv risikoforøgelse; altså, at “grunden til, at risiko er et træk ved dagliglivet i dette risikosamfund, og et element i individuel og kollektiv erfaringsdannelse og identitet, er, at den virkelige risiko er forøget så meget, at den har undermineret mekanismerne for dens kalkulation og kontrol” (ibid., 218).

Det er disse antagelser, der ligger til grund for Becks – og i nogen grad også Giddens’ – “realistiske” idé om, at man kan tale om én historisk periode, hvor risici overvejende er kalkulerbare, og en anden historisk periode, hvor risici i stigende grad ikke kan kalkuleres. Der er med andre ord tale om, at risici “anskues indenfor et generelt skema for, og fortælling om, modernitetens faser, og som et træk ved menneskenes ontologiske vilkår indenfor aktuelle sociale former” (ibid., 213f).

Med udgangspunkt i Ewalds risikobegreb er det imidlertid oplagt, at denne idé må siges at være fejlagtig. For hvis risici *defineres* i forsikringstermer, så følger det jo per definition, at risici må være kalkulerbare (for ellers var de ikke risici): “Det er (...) ikke muligt at tale om risici, der ikke kan kalkuleres med, eller om risici, der undgår vores beregningsmåder, og i endnu mindre grad er det muligt at tale om en social orden, indenfor hvilken risiko i høj grad er kalkulerbar, og sammenligne den med én, indenfor hvilken risiko i vidt omfang er blevet uberegnelig” (ibid., 213).

Hertil kommer, at forsikringsteknologier jo i vid udstrækning handler om, at gøre det uberegnelige beregneligt, dvs. at prissætte skader, som det kan være vanskeligt at gøre op i penge (f.eks. invalidering som følge af arbejdsulykker): “Det er således ikke muligt at modstille kalkulerbare risici med ikke-kalkulerbare risici. Indenfor forsikringsrationalitet kan alt blive behandlet som en risiko, og opgaven for assurandøren har været både at “producere”

risici og at finde måder at forsikre sig mod det, der tidligere er blevet opfattet som umuligt at forsikre” (ibid., 220).

Becks grundantagelser er således problematiske efter Deans opfattelse, idet “risikos genealogi er langt mere kompleks end teorien om risikosamfundet lader formode” (Dean 1999 [1998], 228f). Dean (ibid., 218) foreslår derfor en mere differentieret risikoforståelse, hvor risici ses som forbundet med en række komplekse styringsteknologier og -praksisser i den moderne velfærdsstat. Og her kan man hente inspiration hos bl.a. Foucault og Ewald, hvor risiko netop analyseres som led i et “sæt af praksisformer, teknikker og rationalitetsformer, hvis anliggende er måden, vi regerer på” (ibid., 214).

I Deans langt mere konstruktivistiske tilgang er risiko således ikke snævert knyttet til den videnskabelige og teknologiske udvikling, men ses tværtimod som forbundet med moderne former for regerings- og styringsrationalitet (*governmentality*), der tager sigte på at forme og lede menneskelig adfærd.

Risiko som social konstruktion

Deans kritik af Becks “realisme” synes imidlertid at overse, at Becks teori lige fra starten har rummet et ikke ubetydeligt konstruktivistisk element, ligesom Beck (1996; 1999b) i de senere år eksplicit har afgrænset sig fra en “naiv realisme”.

Allerede i *Risikosamfundet* betonedes Beck (1997 [1986], 33, 37-47, 63 og kap. 2) risicis vidensafhængighed. Da risici ofte ikke kan erfares direkte (pesticider i drikkevandet, huller i ozonlaget osv.), bliver videnskaben af afgørende betydning. I en vis forstand kan man altså hævde, at risici først “bliver til” i kraft af vores (videnskabelige) *viden* om dem. Og nogle steder tenderer Beck (ibid., 32, 74 og 101) faktisk mod at hævde, at risici allerførst konstitueres i selve vidensrelationen. Samtidig giver han (ibid., 61, 64f, 76, 79, 83f, 271, 293, 304 og 324; 1988, 150) imidlertid adskillige steder udtryk for den opfattelse, at der sker en objektiv vækst i risici.

I *Risikosamfundet* synes der således at være tale om en grundlæggende uafklarethed på dette punkt. Er risici objektive realiteter? Eller er de sociale og kulturelle konstruktioner? Sker der en objektiv forøgelse af risici i senmoderniteten? Eller er der snarere tale om, at vores bevidsthed om og sensibilitet over for risici øges? I *Risikosamfundet* synes Beck (1997 [1986], 74) at besvare dette spørgsmål med et både-og: Vores *bevidsthed* om risici øges, fordi der sker en *objektiv* forøgelse af risici.

I sine senere arbejder tager Beck (1988; 1996) imidlertid mere eksplicit stilling til konstruktivisme-problematikken. Hans position kan beskrives som

en afvisning af såvel en “naiv realisme” som en “naiv konstruktivisme.” Hvor en “naiv” realisme vil hævde, at risici er objektive fænomener, der har en eksistens uafhængigt af iagttageren, vil omvendt en radikal konstruktivisme hævde, at risici i bund og grund er socialt og kulturelt bestemte størrelser, der fastlægges – konstrueres – via en række komplekse selektions- og definitionsprocesser.

En tilgang til miljøspørgsmål, der synes at dele realismens grundantagelser, repræsenteres herhjemme af den så omdiskuterede Bjørn Lomborg (1998), der med tal og statistikker mener at give en objektiv beskrivelse af virkeligheden på miljøområdet. Som eksempel på konstruktivismen kan nævnes Mary Douglas og Aaron Wildawskys bog *Risk and Culture* (1983), hvis udgangspunkt er, at ethvert samfund konfronteres med et i princippet uendeligt antal risici. Da imidlertid intet samfund er i stand til forholde sig til alle risici på én gang, må der nødvendigvis ske en selektion. Det interessante spørgsmål bliver derfor, at undersøge de sociale og kulturelle selektions- og definitionsprocesser, som bevirker, at bestemte typer af risici bliver fremherskende i et givent samfund.⁷

Efter Becks (1996) opfattelse er imidlertid ingen af de to yderpunkter holdbare. Realismen har ikke blik for, at risikokalkyler, grænseværdier m.m. i bund og grund er definitionsafhængige størrelser, der fastlægges i et kompliceret spil af viden, magt, politiske og økonomiske interesser osv. (Beck 1997 [1986]: 32, 37-47 og kap. 2). Omvendt fører en radikal konstruktivisme til en relativisme, der fratager risici enhver form for reelt indhold. Dette er imidlertid problematisk:

For vi ved bla., at det nukleare og økologiske ødelæggelses-potentiale ikke fandtes i stenalderen, og at de farer, som snigende dæmoner repræsenterede, ikke besad den samme politiske dynamik som den økologiske selvdestruktions menneskeskabte risici (Beck 1996, 4).

I stedet vil Beck (ibid., 4-7) plædere for en slags midterposition mellem de to yderpunkter; en position han (ibid., 7) betegner som “*refleksiv realisme*.” Herved synes Beck at forstå en art betinget – eller modificeret – konstruktivisme, der fastholder, at selv om risici fortolkes forskelligt til forskellige tider og steder, har de ikke desto mindre et reelt – “objektivt” om man vil – indhold, der ikke slet og ret kan reduceres til fortolkninger (jf. Adam & Van Loon 2000, 2). Beck vil med andre ord betone, at risici på én gang er “reale” og samfundsmæssigt konstituerede: “risici er på én gang ‘reale’ og konstituerede via den samfundsmæssige perception og konstruktion” (Beck 1999c, 143).

Senmoderne risici er ifølge Beck (ibid., 138) komplekse og sammensatte størrelser, der på én og samme tid henviser til matematiske beregninger, teknisk viden, kultur og normer. Risici på én gang “reale” og “konstruerede” karakter betyder imidlertid ifølge Beck, at det ikke er muligt éntydigt at lægge sig fast på enten en realistisk eller en konstruktivistisk tilgang:

Realisme og konstruktivisme er efter min opfattelse hverken et enten-eller-spørgsmål eller et rent trosspørgsmål. Vi behøver ikke at bekende os til én bestemt synsvinkel eller teoretisk perspektiv. For mig er valget mellem en realistisk og en konstruktivistisk tilgang forholdsvis *pragmatisk*, dvs. et spørgsmål om, at vælge de mest velegnede midler til at nå et ønsket mål. Hvis jeg er nødt til at være realist (her og nu), for at kunne åbne samfundsvidenskaberne op for de nye og modsigelsesfyldte erfaringer af den globale tidsalders globale risici, så har jeg ingen skruler ved at anvende en (‘refleksiv’) ‘realists’ sprog og begrebsinventar. Hvis omvendt konstruktivismen muliggør et (frugtbart) perspektivskift, og skaber mulighed for at rejse vigtige spørgsmål, som realister ikke stiller, så er jeg (i hvert fald for øjeblikket) tilfreds med at være konstruktivist. (...) I dag anser jeg det for utilstrækkeligt, især i forbindelse med analysen af risiko, at skulle begrænse min analyse til kun ét perspektiv eller begrebsskema. Jeg kan på én gang være realist og konstruktivist, idet jeg benytter realismen *og* konstruktivismen, for så vidt som disse meta-narrativer er anvendelige med henblik på at forstå risici kompleks og ambivalente ‘natur’ i det globale risikosamfund, vi lever i (Beck 1999c, 134).

Om man skal anvende den ene eller den anden tilgang synes altså efter Becks opfattelse i vid udstrækning at være et pragmatisk spørgsmål, der afhænger af, hvad man konkret vil undersøge eller ønsker at betone. I realiteten synes der da også – ud over en mere bastant realisme – at være en række forskellige socialkonstruktivismen på spil hos Beck og Giddens – fra en mere moderat epistemologisk variant til en stærkere ontologisk – uden at dette imidlertid klargøres og diskuteres på mere systematisk vis.⁸ Spørgsmålet er blot, om denne rent pragmatiske “både-og-holdning” kan siges at bidrage til en egentlig afklaring af problemet om risici epistemologiske og ontologiske status.

Ideen om “refleksiv modernisering”

I videre forstand må Becks refleksive realisme ses i sammenhæng med hans begreb om “refleksiv modernisering.” Hos både Beck, Giddens og Lash (1994, vi) lanceres begrebet om refleksiv modernisering som et alternativ til den måske efterhånden noget langtrukne debat om det moderne versus det postmoderne.

Mellem de tre teoretikere synes der imidlertid at gøre sig visse forskelle gældende med hensyn til, hvad de nærmere forstår ved “refleksiv modernisering.” Hos Lash (1994a; 1994b) synes senmodernitetens refleksivitet først og fremmest at referere til den kulturelle og æstetiske sfære; Giddens (1994a; 1994b) foretrækker at tale om en “institutionel refleksivitet”, der i bred forstand er en effekt af det posttraditionelle samfund; for Beck (1994a; 1994b), derimod, er begrebet om refleksiv modernisering knyttet til en epokalitetmæssig differentiering mellem forskellige *faser* i moderniteten.

I Becks (1997 [1986], 118, 174 og 251; 1993, 57-98) modernitetsteori forstås overgangen fra industri- til risikosamfund således som en overgang fra en *simpel* til en *refleksiv* modernitet. I den tidlige, “simple” fase af moderniteten var troen på fremskridt og videnskab endnu intakt; fremskridtet var stadigvæk i stand til at legitimere risici, og videnskaben sås som en del af løsningen snarere end som en del af problemet. I modernitetens refleksive fase, som korresponderer med fremkomsten af “risikosamfundet”, smuldrer imidlertid fremskridtstroen i takt med produktivkræfternes forvandling til destruktivkræfter. Tilsvarende mister videnskaben sin autoritet, idet det i stigende grad bliver klart, at den ikke spiller en neutral rolle i forbindelse med produktionen af risici. Risici kan derfor ikke længere legitimeres af hverken videnskaben eller fremskridtet.

Legitimitetstabet tvinger moderniteten til at se nøgternt på sig selv og sine egne frembringelser; i risikosamfundet gør moderniteten, som Beck siger, sig selv til tema og problem (Beck 1994a, 8; 1999c, 152). Og det er netop denne “selvkonfrontation”, som gør, at moderniteten i stigende grad bliver refleksiv (Beck 1994a, 5f). Det særegne ved Becks refleksivitetbegreb består imidlertid i, at modernitetens refleksivitet efter hans opfattelse ikke nødvendigvis fører til en øget *refleksion* over industrisamfundets selvødelæggelsespotentialer. Beck (1994b, 175ff; 1999b, 109) kritiserer således både Giddens og Lash for i for høj grad at opfatte den refleksive modernisering som en bevidst proces, hvis medium er *viden* (refleksion).

Beck (1999b, 110) er ikke uenig med Giddens og Lash i, at viden spiller en central rolle i den refleksive modernitet. Men til forskel fra Giddens og Lash ønsker Beck at betone, at den refleksive moderniserings medium nok så

meget er *ikke*-viden, idet risici netop er de ikke-intenderede konsekvenser af den industrielle modernisering (refleksivitet):

Hvorved adskiller mit begreb om refleksiv modernisering sig fra de tilsvarende begreber hos Giddens og Lash? For nu at sige det kort og koncist: *den refleksive moderniserings 'medium' er ikke viden, men derimod – mere eller mindre refleksiv – ikke-viden.* Det er dette aspekt vedrørende distributionen af og forsvaret for ikke-viden (*Nicht-Wissen*), der åbner problemhorisonten op for de *ikke*-lineære teorier (om refleksiv modernisering). Vi lever i de utilisgtede konsekvensers tidsalder, og det er dette forhold, det gælder om at begribe og tage højde for metodologisk og teoretisk, i hverdagslivet og i politik (Beck 1999b, 119).⁹

Beck (1993, 36-40; 1999a, 73; 1999b, 109ff) vil altså skelne mellem på den ene side *refleksivitet* forstået som modernitetens konfrontation med sig selv og sine egne resultater (risici), og på den anden side *refleksion* forstået som en mulig *bevidstgørelse* om risikosamfundets "selvødelæggelsespotentialer." Mens det første begreb synes at betegne en "strukturel refleksivitet", betegner det andet en individuel (selv)refleksion.¹⁰ Beck vil altså betone, at overgangen fra industrisamfund til risikosamfund foregår "refleksagtigt", dvs. ikke som en bevidst og intentionel proces, som agenterne har fuld viden og bevidsthed om. Risikosamfundets refleksivitet er med andre ord efter Becks opfattelse ikke nødvendigvis ensbetydende med en øget refleksion, forstået som en øget bevidsthed om risici.

Med sit ejendommelige refleksivitetsbegreb synes Beck imidlertid at vikle sig ind i en tendentiell selvmodsigelse. På den ene side forudsættes det, at risici har en real eksistens, men systematisk fortrænges i risikosamfundet. Beck taler således om, at det er en "interessant 'lov' i risikosamfundet", at "*jo mindre risici anerkendes offentligt, desto mere øges de*" (Beck 1999c, 144; Becks kursiv). På den anden side hævdes det – på radikal konstruktivistisk vis – at risici kun eksisterer i vores bevidsthed om dem: "I sidste ende er *det den kulturelt bestemte perception og definition, der konstituerer risiko.* 'Risiko' og den '(offentlige) definition af risiko' er én og samme ting" (ibid., 135; Becks kursiv). Beck synes således på én og samme tid at ville hævde, at risici er reale og diskursive (jf. ovenfor).

I et forsøg på at løse denne modsigelse indfører Beck en hypotese om en tidsforskydning mellem (objektiv) produktion og (subjektiv) perception af risici (Alexander & Smith 1996, 254ff). Beck (1993, 35; 1999a, 72ff) skelner således mellem to faser i risikosamfundets udvikling: En første fase, hvor risici stadigvæk har en latent karakter, hvorfor "industrisamfundets selvidentitet"

stadigvæk er dominerende; en anden fase, hvor risici bliver så omfattende og manifesterede, at "industrisamfundet opfatter og kritiserer sig selv *som* et risikosamfund" (Beck 1999a, 72). Efter Becks opfattelse er det således den objektive forøgelse af risici, der gør, at disse på et tidspunkt bliver så omfattende, at individerne nødvendigvis må blive bevidste om dem: "Spørgsmålet om, hvornår og hvordan en given 'risiko' registreres, og om, hvordan risici finder vej til den samfundsmæssige dagsorden, stilles ikke. Det er simpelthen den enorme forøgelse af risici, der skaber deres subjektive bevidstgørelse" (Alexander & Smith 1996, 254).

Beck synes med andre ord at opfatte den subjektive perception af risici som en simpel refleks af en objektiv risikoforøgelse. Et sådant objektivistisk eller "kognitivistisk" præget risikobegreb ser imidlertid bort fra, hvilken rolle faktorer som kultur, hverdagsliv og moderne massemedier spiller i forbindelse med såvel den subjektive perception af som den offentlige kommunikation om risici (Douglas & Wildavsky 1983; Alexander & Smith 1996; Wynne 1996; Glassner 1999; Halkier 1999; Breck 2001). F.eks. synes hverdagslivets rutiner og vaner at spille en ikke uvæsentlig rolle i forbindelse med, hvad folk opfatter som risikabelt (Douglas & Wildavsky 1983; Wynne 1996; Halkier 1999), ligesom de moderne massemedier i høj grad påvirker kommunikationen omkring risici (Glassner 1999; Breck 2001).

Det "mod-moderne"

På baggrund af sin teori om refleksiv modernisering vil Beck (1993, 69-80) hævde, at hovedparten af den hidtidige sociologi – fra Marx, Durkheim og Weber over Parsons til Luhmann og Habermas – tænker inden for den simple moderniserings paradigme. Der er med andre ord tale om "lineære" teorier om en fremadskridende modernisering og rationalisering.

Umiddelbart kunne det måske se ud som om, at Beck selv fremlægger en "linear" teori, for så vidt som risikosamfundet tænkes som et (tilsyneladende) nyt "stadium" i samfundsudviklingen, der med nødvendighed følger af det forudgående (industrisamfundet).¹¹ Beck betoner imidlertid, at den refleksive modernisering skal forstås som en dialektik mellem modernisering og "mod-modernisering."

Det "mod-moderne" er Becks (1997 [1986], 20, 22 og 176ff; 1993, kap. 4) begreb for en række fænomener, der kan ses som tilbageslag i forhold til modernitetens idealer om fornuft, frihed og lighed. Mod-moderniseringen er ikke en af-modernisering, men tværtimod et produkt af den refleksive modernisering. Religiøs fundamentalisme, neonationalisme,

racisme, neotribalisme m.v. er i Becks forstand mod-moderne fænomener, der kan ses som reaktioner på en omfattende refleksivitet og som indikerende et behov for faste holdepunkter i en i vid udstrækning aftraditioniseret livsverden (*hergestellte Fraglosigkeit*) (ibid.). Moderniseringsprocessen er således ikke nødvendigvis ensbetydende med en forandring til det bedre, men rummer altid en risiko for tilbageslag og genopblussende irrationalisme.

Becks opgør med et lineært fremskridtsbegreb minder på mange måder om Horkheimer og Adornos (1993 [1944]) dystre diagnose af “oplysningens dialektik” som en proces, der ender op i, at “oplysningsprojektet” slår om i sin modsætning og bliver til barbari. Irrationalismen er med andre ord indbygget i den moderne rationalitet. Horkheimer og Adornos metafor for denne rationalitetens omslag i den totale irrationalitet var *Auschwitz*; Becks er *Tjernohyl*.

Ligesom Horkheimer og Adorno vil Beck forsøge at vise, at den moderne rationalitet rummer en latent irrationalisme. Det moderne “naturbeherskelsesprojekt”, som skulle frigøre os fra naturtvangen, fører – paradoksalt nok – til en ny afhængighed, idet vi udleveres til en række civilisationsskabte risici. Skal den onde cirkel brydes, må moderniteten besinde sig på sig selv (Beck 1994a, 54, note 19). Efter Becks opfattelse skal irrationaliteten imidlertid overvindes ved hjælp af rationaliteten. Hvor det for Horkheimer og Adorno drejede sig om at oplyse oplysningen, gælder det for Beck om, at radikaliserer (rationaliserer) rationaliteten:

Det er ikke et overskud af rationalitet, men et chokerende underskud af rationalitet, nemlig den herskende irrationalitet, som er forklaringen på den industrielle modernitets misere. Denne kan ikke afhjælpes, hvis den overhovedet kan afhjælpes, ved en tilbagetrækning af rationaliteten; det kræver tværtimod en radikaliserer af rationaliteten, som er i stand til at rumme den undertrykte usikkerhed (Beck 1994a, 33).

Becks (1993, 66) teori om refleksiv modernisering kan således ses som et forsøg på, at reformulere og videreudvikle den kritiske teoris rationalitets- og videnskabskritik, men vel at mærke inden for en ny historisk og samfundsmæssig kontekst.¹² Med sit vage begreb om en radikaliserer (rationaliserer) af rationaliteten synes Beck imidlertid at havne i det samme grundlæggende problem som den kritiske teori, nemlig spørgsmålet om, hvordan kritikken er mulig, når man selv står inden for rummet af dét, der kritiseres. Det er dette problem, som Habermas (1981) søger at løse, ved at udvikle et begreb om en kommunikativ rationalitet, der kan fungere som en

kritisk “modrationalitet” i forhold til den instrumentelle rationalitet.

Dette spring over i et kommunikativt samfundsparadigme foretager Beck imidlertid ikke. Godt nok taler han (Beck 1997 [1986], 40ff, 78f og 83) om en “samfundsmæssig rationalitet”, som han stiller over for den teknisk-videnskabelige rationalitet, ligesom han (Beck 1993, 200; 1999 [1997], 118) – med uspecifik reference til Habermas – taler om, at den reflektive modernisering er en “diskursiv modernisering.” Men disse åbninger i retning af, at tænke andre rationalitetsformer end den instrumentelle – risikoskabende – fornuft bliver aldrig til andet end vage antydninger, der aldrig rigtig tænkes til ende.

En del tyder således på, at Beck stadigvæk må siges at tænke inden for rammerne af det “subjekt”- eller “bevidsthedsfilosofiske” paradigme – med dets monologiske subjekt-objekt-logik – der ifølge Habermas (1981) har præget stort set al tænkning frem til den sprogfilosofiske vending inden for filosofien og samfundsteorien. Man kan derfor formode, at det er Becks teoretiske bundethed til et monologisk rationalitetsbegreb, der giver ham problemer med mere præcist at kunne tænke og lokalisere alternativer til den instrumentelle rationalitet (Rasborg 1997).

Hinsides risikosamfundet?

I denne artikel har jeg peget på en række problemer og indre modsigelser i Becks teori om det senmoderne “risikosamfund”: Den manglende afklaring af risicis epistemologiske og ontologiske status; den problematiske opfattelse af forholdet mellem viden og ikke-viden i forbindelse med risici; den mangelfulde analyse af, hvilken rolle faktorer som kultur, hverdagsliv og massemedier spiller i forbindelse med såvel den subjektive perception af som den offentlige kommunikation om risici; de temmelig vage og uklare begreber om “samfundsmæssig rationalitet” og “diskursiv modernisering.”

Et gennemgående træk i kritikken har været en påpegning af problemerne og begrænsningerne i Becks “realistiske” opfattelse af risici. Som påpeget, har Beck forsøgt at løse problemet om forholdet mellem realisme og konstruktivisme, ved at bekende sig til en “refleksiv realisme”, ligesom han i sine seneste skrifter giver udtryk for en rent pragmatisk “både-og-holdning.” I realiteten må forholdet mellem realisme og konstruktivisme imidlertid siges at være fuldstændig uafklaret i Becks teori.

En mere konsekvent socialkonstruktivisme ville ikke være en løsning på Becks dilemma, idet hele spørgsmålet om risikosamfundet som en “social kendsgerning” da ville opløses i et rent diskursteoretisk spørgsmål om, hvorfor der i sidste halvdel af det 20. århundrede tilsyneladende sker et skift

i de højtudviklede industrisamfunds “krisesemantik” – fra en italesættelse af “kapitalismens legitimationskrise” (Habermas 1975 [1973]) til en italesættelse af den “økologiske krise.” Omvendt strider realismen mod Becks centrale tese om risiciens videns- og definitionsafhængighed, som har en klart antirealistisk, videnssociologisk karakter.

I sine seneste skrifter søger Beck (1999a; 1999b; 1999c) at løse sit teoretiske dilemma på et rent begrebsligt plan, ved at indføre stadig flere distinktioner og hjælpehypoteser, hvorved han imidlertid ender op i en temmelig abstrakt begrebsgenerering. I stedet for at teste sine hypoteser empirisk, for at se om man ad den vej ville kunne tilføre begreberne nyt liv, vælger Beck rollen som teorikonstruktør, hvilket giver hans teori et noget spekulativt præg. Becks teori om risikosamfundet må således – stadigvæk – ses som en række empirisk temmelig svagt funderede hypoteser og antagelser, der fremsættes på et overordnet makroteoretisk plan (Alexander 1996; Grundmann 1999; Seippel 1999).

Med de alternative positioner, jeg har diskuteret i denne artikel, er der angivet nogle ledetråde for, hvordan man måske på mere frugtbar vis ville kunne arbejde videre med risikoproblematikken. Jeg har således påpeget, at man måske med fordel ville kunne anskue risici som knyttet til henholdsvis det moderne samfunds selviagttagelse (Luhmann), til moderne former for styringsrationalitet (Dean), og til de overordnede kulturelle betydningssystemer, der regulerer et samfunds selvforståelse (Alexander & Smith). Fælles for disse alternative forståelser er, at de undgår såvel en snæver fokusering på teknologi som en realistisk forståelse af risiko. Snarere end et hårdt, ontologisk faktum bliver “risikosamfundet” således at opfatte som udtryk for henholdsvis en ny “krisesemantik”, opkomsten af nye styringsproblemer, eller fremkomsten af en ændret kulturel selvforståelse i det senmoderne samfund. Det er i konfrontationen med sådanne alternative positioner, at Becks teori skal stå sin prøve.

Alt i alt må man for mig at se sætte spørgsmålstegn ved, om det er hensigtsmæssigt at sammenfatte de signifikante udviklingstendenser i det kontemporære samfund, som Beck peger på, i begrebet om et “risikosamfund”, idet et sådant begreb jo suggererer, at risici i dag skulle være blevet så omfattende, at de er konstituerende for en hel samfundstype. Som jeg har forsøgt at vise, er dette en antagelse, der godt kan sættes spørgsmålstegn ved. Måske vi derfor hellere skulle nøjes med i bred forstand at tale om det “senmoderne samfund.”

Noter

¹ Overordnet kan Becks (1997 [1986]) teori således siges at bestå af i alt tre sammenhængende hypoteser, nemlig den grundlæggende “risikotese”, tesen om øget individualisering, samt tesen om refleksiv modernisering (Seippel 1998, 412ff).

² Således er middelealderen herhjemme i perioden 1880 til 1997/98 steget markant, fra henholdsvis 45,6 år (mænd) og 47,4 år (kvinder) til henholdsvis 73,7 år (mænd) og 78,6 år (kvinder) (Mørch 1997 [1982], 16; Statistisk tårsoversigt 1999, 37).

³ Beck (1988, 120f; 1993, 278, note 10a) henviser selv til Niklas Luhmann i forbindelse med distinktionen mellem “risiko” og “fare”, og gør opmærksom på, at denne distinktion efterhånden – i forskellige varianter – er alment accepteret i den nyere sociologiske litteratur om risici (jf. f.eks. Giddens 1998; 1999 [1998]; 1999; Luhmann 1997; Ewald 1991 [1989]; 1991; Castel 1991).

⁴ Ligesom Beck opererer Giddens (1998, 27; 1999, 22) også med et begreb om førmoderne farer (*hazards*). Da imidlertid dette begreb i det store hele synes at være identisk med Becks begreb om farer, går jeg ikke nærmere ind på det hér.

⁵ Som et aktuelt eksempel på “post-forsikrings-samfundet” kan nævnes, at forsikringsselskaberne efter terroraktionerne mod World Trade Center markant skærpede vilkårene for forsikring af flyselskaberne mod følgerne af international terrorisme.

⁶ Man fristes næsten til at sige, at ligesom Marx (1962, 169) på hegeliansk maner karakteriserede kapitalen (den “processerende værdi”) som et “übergreifende[s] Subjekt”, beskriver Beck de globale risici som en overgribende fremmedgørelsessammenhæng, vi ikke individuelt kan unddrage os.

⁷ Det skal nævnes, at Douglas og Wildawsky (1983, 7) anerkender, at risici er realt eksisterende størrelser; efter deres opfattelse er det alene *risikoselektionen*, der er socialt og kulturelt betinget og dermed socialt konstrueret.

⁸ Den mest radikale socialkonstruktivisme hos Beck og Giddens må siges at være ideen om “naturens ophør” (jf. ovenfor), som jo netop er en tese om, at naturen i *ontologisk* forstand er “socialt konstrueret.” For en mere udførlig diskussion af forskellige varianter af socialkonstruktivisme, se Collin (1998) og Wenneberg (2000).

⁹ Beck (1993, 47; 1994a, 9) taler derfor også om, at den risikoskabende logik er udtryk for en *Post-Zweckrationalität*, idet risici efter hans opfattelse netop er karakteriseret ved, at de ikke kan kalkuleres eller forudsiges.

¹⁰ Umiddelbart virker et begreb om “strukturel refleksivitet” temmelig ejendommeligt, idet man jo uvægerligt må spørge, om strukturer er i stand til at reflektere.

¹¹ Man kan derfor også spørge, om Beck helt formår at frigøre sig fra en historiefilosofisk tænkemåde stammende fra den tyske Marx/Hegel-tradition (Hviid Nielsen 1999 [1996]); om end det naturligvis må tilføjes, at der i Becks tilfælde er tale om en “negativ historiefilosofi”, for så vidt som “risikosamfundet” tænkes som en ny, negativ samfundstilstand, der drives frem af (de utilsigtede konsekvenser af) den industrikapitalistiske moderniseringsproces. Ganske vist må utilsigtede konsekvenser siges at være kontingente, men paradokset består jo i, at kontingensen ifølge Beck produceres med en art nødvendighed.

¹² Jeg hævder naturligvis ikke, at der på alle punkter skulle være overensstemmelse mellem Beck og den tidlige Frankfurterskole. Beck (1993, 66; 1994b, 177) vedkender sig selv et slægtskab, men afgrænser sig bl.a. fra Horkheimer og Adornos pessimisme, ligesom han betoner, at den “dialektiske modpol” (*das Gegenüber*) i hans perspektiv ikke er “oplysning”, men derimod “ikke-oplysning.”

Litteraturliste

- Adam, Barbara & Loon, Joost van: (2000) "Introduction: Repositioning Risk; the Challenge for Social Theory" in Barbara Adam, Ulrich Beck & Joost van Loon (Eds.): *The Risk Society and Beyond. Critical Issues for Social Theory*. Sage. London, s. 1-31.
- Adorno, Theodor W. & Horkheimer, Max: ([1944] 1993) *Ophysningens dialektik*. Gyldendal. København.
- Alexander, Jeffrey C.: (1996) "Critical Reflections on 'Reflexive Modernization'" in *Theory, Culture and Society*, 13 (4), s. 133-38.
- Alexander, Jeffrey C. & Smith, Philip: (1996) "Social Science and Salvation: Risk Society as Mythical Discourse" in *Zeitschrift für Soziologie*, 25 (4), s. 251-62.
- Beck, Ulrich: (1986) *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp. Frankfurt/M.
- Beck, Ulrich: ([1986] 1997) *Risikosamfundet – på vej mod en ny modernitet*. Hans Reitzels Forlag. København.
- Beck, Ulrich: (1992) "From Industrial Society to the Risk Society: Questions of Survival, Social Structure and Ecological Enlightenment" in *Theory, Culture and Society*, 9 (1), s. 97-123.
- Beck, Ulrich: (1993) *Die Erfindung des Politischen. Zu einer Theorie reflexiver Modernisierung*. Suhrkamp. Frankfurt/M.
- Beck, Ulrich: (1994a) "The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization" in Beck, Giddens & Lash 1994, s. 1-55.
- Beck, Ulrich: (1994b) "Self-Dissolution and Self-Endangerment of Industrial Society: What Does This Mean?" in Beck, Giddens & Lash 1994, s. 174-83.
- Beck, Ulrich, Giddens, Anthony & Lash, Scott: (1994) *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Polity Press. Cambridge.
- Beck, Ulrich: (1988) *Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit*. Suhrkamp. Frankfurt/M.
- Beck, Ulrich: (1996) "World Risk Society as Cosmopolitan Society. Ecological Questions in a Framework of Manufactured Uncertainties" in *Theory, Culture and Society*, 13 (4), s. 1-32.
- Beck, Ulrich: (1998a) *Was ist Globalisierung?* Suhrkamp. Frankfurt/M.
- Beck, Ulrich: (1998b) "Capitalism without Work, or the Coming of Civil Society" in do.: *Democracy without Enemies*. Polity Press. Cambridge, s. 55-65.
- Beck, Ulrich: ([1997] 1999) "Subpolitik – økologi og oplosning af institutionel magt" in Kurt Aagaard Nielsen m.fl. (red.): *Risiko, politik og miljø i det moderne samfund*. Forlaget Sociologi. København, s. 107-27.
- Beck, Ulrich: (1999a) "Risk Society and the Welfare State" in do.: *World Risk Society*. Polity Press. Cambridge, s. 72-90.
- Beck, Ulrich: (1999b) "Knowledge or Unawareness? Two Perspectives on 'Reflexive Modernization'" in do.: *World Risk Society*. Polity Press. Cambridge, s. 109-32.
- Beck, Ulrich: (1999c) "Risk Society Revisited: Theory, Politics, Critiques and Research Programmes" in do.: *World Risk Society*. Polity Press. Cambridge, s. 133-52.
- Beck, Ulrich: (1999d) *Schöne neue Arbeitswelt. Vision: Weltbürgerschaft*. Campus Verlag. Frankfurt/M.
- Beck, Ulrich: (2000) *Freiheit oder Kapitalismus. Gesellschaft neu denken. Ulrich Beck im Gespräch mit Johannes Willms*. Suhrkamp. Frankfurt/M.

- Breck, Thomas: (2001) *Dialog om det usikre – nye veje i risikokommunikation*. Akademisk Forlag. København.
- Castel, Robert: (1991) "From dangerousness to risk" in *Soziale Welt* (49), s. 25-42.
- Collin, Finn: (1998) "Socialkonstruktivisme og den sociale virkelighed" in Margaretha Järvinen og Margareta Bertilsson (red.): *Socialkonstruktivisme. Bidrag til en kritisk diskussion*. Hans Reitzels Forlag. København, s. 41-68.
- Dean, Mitchell: ([1998] 1999) "Risiko, beregnelig og uberegnelig" in Kurt Aagaard Nielsen m.fl. (red.): *Risiko, politik og miljø i det moderne samfund*. Forlaget Sociologi. København, s. 212-43.
- Douglas, Mary & Wildavsky, Aaron: (1983) *Risk and Culture. An Essay on the Selection of Technological and Environmental Dangers*. University of California Press. Berkeley/Los Angeles.
- Ewald, Francois: (1991) "Insurance and risk" in Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (eds.): *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Harvester Wheatsheaf. Hermel Hempstead, s. 197-210.
- Giddens, Anthony: ([1990] 1994) *Modernitetens konsekvenser*. Hans Reitzels Forlag. København.
- Giddens, Anthony: ([1991] 1996) *Modernitet og selvidentitet. Selvet og samfundet under senmoderniteten*. Hans Reitzels Forlag. København.
- Giddens, Anthony: (1994a) "Living in a Post-Traditional Society" in Beck, Giddens & Lash 1994, s. 56-109.
- Giddens, Anthony: (1994b) "Risk, trust, reflexivity" in Beck, Giddens & Lash 1994, s. 184-97.
- Giddens, Anthony: (1994) *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Polity Press. Cambridge.
- Giddens, Anthony: (1998) "Risk Society: the Context of British Politics" in Jane Franklin (ed.): *The Politics of Risk Society*. Polity Press. Cambridge, s. 23-34.
- Giddens, Anthony: ([1998] 1999) *Den tredje vej*. Hans Reitzels Forlag. København.
- Giddens, Anthony: (1999) *Runaway World. How Globalisation is Reshaping our Lives*. Profile Books. Cambridge.
- Glassner, Barry: (1999) *The Culture of Fear. Why Americans are Afraid of the Wrong Things*. Basic Books. New York.
- Greenfeld, Karl Taro: (1999) "Life on the Edge. Is everyday life too dull? Why else would Americans seek risk as never before?" in *Time Magazine*, September 6, 1999, 154 (10), s. 55-62.
- Grundmann, Rainer: (1999) "Wo steht die Risikosoziologie?" in *Zeitschrift für Soziologie*, 28 (1), s. 44-59.
- Habermas, Jürgen: ([1973] 1975) *Legitimationsprobleme in senkapitalismen*. Fremad. København.
- Habermas, Jürgen: ([1980] 1983) "Det moderne – et ufuldendt projekt" in Jørn Erslev Andersen m.fl. (red): *Det moderne – en bog om Jürgen Habermas*. Modtryk. Århus, s. 30-46.
- Habermas, Jürgen: (1981) *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. 1 & 2. Suhrkamp. Frankfurt/M.
- Habermas, Jürgen ([1992] 1994) *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Suhrkamp. Frankfurt/M.

- Habermas, Jürgen: ([1997] 1999) "Det civile samfund og retsstaten" in do.: *Kraften i de bedre argumenter*. Uvalg og indledning ved Ragnvald Kalleberg. Ad Notam Gyldendal. Oslo, s. 65-78.
- Halkier, Bente: (1999) "Politisering af forbrug i risikosamfundet" in Kurt Aagaard Nielsen m.fl. (red.): *Risiko, politik og miljø i det moderne samfund*. Forlaget Sociologi. København, s. 337-67.
- Kneer, Georg og Nassehi, Armin: (1997) *Niklas Luhmann - introduktion til teorien om sociale systemer*. Hans Reitzels Forlag. København.
- Lash, Scott: (1994a) "Reflexivity and its Doubles: Structure, Aesthetics, Community" in Beck, Giddens & Lash 1994, s. 110-73.
- Lash, Scott: (1994b) "Expert-systems or Situated Interpretation? Culture and Institutions in Disorganized Capitalism" in Beck, Giddens & Lash 1994, s. 198-215.
- Lomborg, Bjørn: (1998) *Verdens sande tilstand*. Centrum. Viby.
- Luhmann, Niklas: (1992) "Hvorfor systemteori?" in Jacobsen, Jens Chr. (red.): *Autopoiesis. En introduktion til Niklas Luhmanns verden af systemer*. Politisk Revy. København, s. 10-20.
- Luhmann, Niklas: (1997) *Agttagelse og paradoks. Essays om autopoietiske systemer*. Gyldendal. København.
- Marx, Karl: ([1867] 1962) *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*. Erster Band. Dietz Verlag. Berlin.
- Mørch, Søren: ([1982] 1997) *Den ny danmarkshistorie 1880-1960*. 3. udg. Gyldendal. København.
- Nielsen, Torben Hviid: ([1996] 1999) "Risici - i teknologien, i samfundet og i hovederne. Apropos risikobegreberne hos Ulrich Beck, Anthony Giddens og Niklas Luhmann" in Kurt Aagaard Nielsen m.fl. (red.): *Risiko, politik og miljø i det moderne samfund*. Forlaget Sociologi. København, s. 40-62.
- Rasborg, Klaus: (1997) "Refleksiv modernisering i risikosamfundet" in *Dansk Sociologi*, 8 (2), s. 7-20.
- Rasborg, Klaus: (1999) "Sikkerhed, fare, risiko - et forsøg på en afklaring af det sociologiske risikobegreb" in Kurt Aagaard Nielsen m.fl. (red.): *Risiko, politik og miljø i det moderne samfund*. Forlaget Sociologi. København, s. 17-39.
- Rasborg, Klaus: (2001a) "From Industrial Modernity to Risk Modernity? – A Critical Discussion of the Theory of the 'Risk Society'" in Mikael Carleheden & Michael Hviid Jacobsen (Eds.): *Transformation of Modernity*. Aldershot (kommende udgivelse).
- Rasborg, Klaus: (2001b) "Velfærdsstatens og civilsamfundets forandringer i risikosamfundet", in *GRUS*, s. 1-30.
- Seippel, Ørnulf: (1998) "Risikosamfundet – en teoretisk og empirisk kritikk" in *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 39 (3), s. 411-45.
- Statistisk Tårsoversigt: (1999). Danmarks Statistik. København.
- Sørensen, Mads P.: (2001) "Den politiske forbruger som subpolitiker – om sammensmeltningen af det økonomiske og det politiske" in Carsten Fenger Grøn og Jens Erik Kristensen (red.): *Kritik af den økonomiske fornuft – en antologi*. Hans Reitzels Forlag. København, s. 115-37.
- Wenneberg, Søren Barlebo: (2000) *Socialkonstruktivisme – positioner, problemer, perspektiver*. Samfundslitteratur. København.
- Wynne, Brian: (1996) "May the Sheep Safely Graze? A Reflexive View of the Expert-Lay Knowledge Divide" in Scott Lash, Bronislaw Szerszynski & Brian Wynne (Eds.): *Risk, Environment & Modernity. Towards a New Ecology*, Sage. London, s. 44-83.